

ISSN 0350—185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаји, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Драго Ћујић, др Егон Фекеше*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
2003

Вредан допринос проучавању грецизама на Балкану: Мито Аргировски: *Грцизмите во македонскиот јазик*, Скопје 1998, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 29, 314 стр.

Све до појаве књиге о којој је овде реч, једини свеобухватан рад на тему грецизама у македонском језику била је невелика — мада веома солидна — студија Анастаса Таховског објављена у Скопљу 1951. године (на педесетак страница обрађено је неких 600 речи). Монографија Мите Аргировског већ инвентаром одредница (1756 речи, по наводу самог аутора на стр. 291) троструко надмашује свог претходника, међутим њен значај и помаци које, са разликом од непуних пола века, доноси у разним аспектима не могу се изразити нити мерити само линеарним аршином. Чак и да није тако солидног обима, књига сама по себи носила би све предности посебног наслова, између чијих корица се на једном месту налази готово све што је до пред крај XX века објављено на тему грчких позајмљеница у македонском језику. Пре свега ту је огroman број нових дијалекатских извора — на десетине збирки речи или дијалекатских описа појединих говора македонског језика које Таховски није могао имати, али и шира литература, домаћа и страна, која се директно или посредно тиче македонских грецизама.

Са друге стране, дело М. Аргировског не може се, и не треба га, посматрати ван контекста сличних студија о грецизмима у другим балканским језицима — у првом реду словенским¹, али и несловен-

¹ Мислимо пре свега на већ класичне наслове као што су *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen* Макса Фасмера, *Грчко-српске студије* Ивана Поповића, *Грчки заемки в съвременния български език* М. Филипове-Бајрове (које је и сам Аргировски уврстио у своју библиографију мада их у одредницама не користи систематски), али и на одличну студију Христоса Дзидзилиса *Фонетични проблеми при етимологизуване на грчките заемки в българския език*, Софија 1990 (коју Аргировски није користио).

ским. Ова монографија је по својој базично троделној структури (увод, речнички део, регистри) сасвим налик сличним делима са тематиком позајмљеница из једног језика у други. Уводни део чини неколико целина: Увод — кратак историјско-теоријски преглед (3–11), Хронологија позајмљивања грецизама (12–16), Балканизми (16–20), Дистрибуција грецизама по семантичким сферама (20–24), Фонетска адаптација грецизама (24–27), Адаптација грчких консонаната (27–41), Морфолошка адаптација грецизама (42–54), Семантичка адаптација грецизама (54–57), затим следи сам Речник (58–290), потом Закључак (291–296), Регистар речи негрчког порекла које су преузете преко грчког (297–298), Регистар балканизма (299–300), Извори (301–305), Коришћена и консултована литература (305–310), Скраћенице (312–313).

Пропорција уводног дела према самом речнику свакако је добра, како по обиму, тако и по структури његових сегмената, међутим то се не може увек рећи и за садржај појединих од њих. У жељи да што шире осветли проблем грецизама у македонском језику, аутор је можда превише простора посветио теоријским разматрањима (језици у контакту, мешани језици итд.), док су неки други сегменти увода који се тичу грецизама конкретно, њихове адаптације, семантичке анализе и сл. могли бити и обимнији односно исцрпнији у навођењу примера. Питање хронологије позајмљивања, иначе веома значајно у сваком проучавању лексике преузете из једног језика у други, може се разматрати и збирно, како је то овде учињено (стр. 12–16), мада је практичније и прецизније да се подаци о датирању (уколико их има) дају у свакој одредници понаособ (како је то решио још Фасмер). Поред веће акрибичности, на овај други начин постиже се и већа економичност у излагању, избегавање извесних понављања уз већу информативност самог речника и сваке његове одреднице. Иначе читалац може бити збуњен постојањем више спискова грецизама у уводном делу: у сегменту посвећеном хронологији позајмљивања стоји узбучени попис средњовековних грецизама из библијских текстова македонске редакције, датих старословенским писмом (свака реч је ту датирана навођењем века/векова када је посведочена и пропраћена савременим обликом, ћириличним писмом, или знаком за њено одсуство у данашњем македонском језику — што се и иначе ишчитава из самог речника у коме су старословенским писмом дате одреднице посвећене речима које су изашле из употребе), а потом следи сличан попис речи регистрованих у зборницима, записима и хрисовуљама.

Речи чија се прва потврда не може прецизно датирати (најчешће су то оне које се тичу реалија из свакодневног живота) смештене су у

сегмент увода насловљен „Балканизми“ са поднасловом „Балкански карактер неких грецизама у македонском језику“² где опет налазимо три пописа: балканизме, балканске латинизме и балканске грецизме. У сваком од ових пописа за македонску реч даје се не само грчки етимон већ и одговарајуће паралеле у другим балканским језицима (али само несловенским³), што је, гледајући књигу у целини, заправо редундантно будући да се исти подаци понављају и у самом речнику⁴. У овом одељку није лако разумети не само мотивацију за преношење тежишта разматрања са грецизама на балканизме, већ и спроведену сегментацију и насловљавање подгрупа⁵, као и њихов састав⁶. У књизи обимној и сложеној као што је ова, читалац, нарочито стручнији, по правилу се често служи регистром. Међутим, управо због терминолошке пометње о којој овде говоримо постоји опасност да неко кога занимају нпр. грецизми крајњег латинског порекла из дела регистра који наводи грецизме негрчког порекла (из десетак различитих језика) изведе погрешан закључак о њиховој бројности, или да неку реч прогласи одсутном, само зато што није знао да се латинизми могу наћи и у наредном регистру балканизама⁷. На крају аутор поставља —

² На крају овог сегмента напомиње се да компаративни списак не обухвата све балканизме грчког, латинског и другог порекла који су, према аутору, у македонски ушли преко грчког језика, међутим ту се не наводе критерији за изостављање оних који нису уврштени у списак.

³ Овом феномену вратићемо се касније, у осврту на третман грецизама који постоје и у српском тј. српско-хрватском језику.

⁴ Осим у одредницама које су из њега случајно изостале, као нпр. *марула* / *марула*, в. стр. 17, 182.

⁵ Аутор, додуше, на 17. стр. подвлачи да термине „балканизам“, „балкански латинизам“, „балкански грецизам“ употребљава условно, међутим с обзиром на устаљену и општераспрострањену конотацију ових термина у балканској лингвистици, такву праксу би ваљало избегавати: тешко је, чак и недовољно стручном читаоцу, да под балканизмима подразумева (грчке) речи нејасног (sic!) порекла, под балканским латинизмима (грчке) речи латинског порекла, као и да те две категорије искључи из појма балканског турцизма.

⁶ У балканске грецизме свакако спада и низ речи побројаних у претходном сегменту са старијим потврдама — не само интернационализми као *ајосџол*, *варварин*, *гангрена*, *догма*, *марш*, *џиранин*, *философија*, *харџија*, већ и и многе друге из православне религиозне праксе или из византијске цивилизације које су оставиле трага у практично свим балканским језицима: *анашема*, *архидијак*, *икона*, *икос*, *ирмос*, *мешанија*, *миро*, *сџихира* итд. односно *ангарија*, *даскал*, *ливада*, *рауна*, *шемељ*, *хрисовул* итд.

⁷ При том су сви балканизми дати интегрално, а не груписани као у уводу, чак без упућивања на одговарајући део увода који би олакшао разумевање регистра балканизама.

оставивши га отвореним — и питање међусобног позајмљивања грчких речи у оквиру балканских језика, што илуструје неухватљивошћу непосредног извора позајмљивања речи као што су *фасул*, *фуска*, *сџафида*, *сколје*, *сџива*, *сџамна*⁸ (иако се број таквих проблема свакако не исцрпљује на ових неколико примера).

Подробно анализирање речничког дела овако обимне монографије било би студија за себе. Будући да је много тога начелног већ речено поводом увода у ову монографију, овде се нећемо задржавати на неким чисто лексикографским опаскама⁹, већ ћемо се ограничити на краћи осврт на етимолошку дискусију и нека конкретна нова решења до којих је она довела. Тако се нпр. за именицу *гурела* „крмељ“ која се у БЕР-у, за Младеновим, тумачи недовољно основаним балтским паралелама, предлаже извођење из гр. *κουρέλια*; застарела именица *ризик* „срећа, судбина“ уверљиво се изводи из истозначне грчке *ρίζικόν* (од *ρίζα* „корен“), а одбацују се претходна тумачења Таховског и Филипове-Бајрове као италијанизма; за *деканика* „штап“ само се прецизира грчки предлогак, док се за *докуниса* „повређује“ или за *лекса*, *лексува* „клевета, кори“ предлажу грчки етимони различити од оних који је дала Филипова-Бајрова; поводом *дрмон* „ретко решето“ указује се на фонетску варијантност истог термина у самом грчком и дискутује његова основна мотивација и семантичка преосмишљавања, итд.

У делу оваквог обима нужно је морало доћи до извесних неуједначености како у одабиру грађе, тако и у њеној обради. У тако великом корпусу није увек било лако дефинисати однос историјског пре-

⁸ Само на једном месту, у списку балканских грецизама, Аргировски наглашава да је нпр. алб. *tëmjan* позајмљено из македонског (стр. 19), али се нигде — ни у виду посебног списка, ни у завршном осврту — не помиње читав низ балканских турцизама несумњиво грчког порекла. Да је аутор ипак имао у виду и ову класу грецизама види се из дискусије у одговарајућим одредницама, нпр. под *шемел* где се полемише са становиштем Таховског и Филипове-Бајрове да је та реч дошла турским посредством. Са друге стране, фитоним *измир* изводи директно из гр. *σιμόρμη*, пренебрегавајући чињеницу да његов фонетски лик недвосмислено указује на непосредно позајмљивање из турског језика.

⁹ Са становишта корисника речника треба истаћи његову графичку прегледност, поздравити његову оријентацију на лексемни (а не гнездовни) принцип организовања одредница (уп. нпр. *иконом*, *икономија*, *икономиса*), мада се мора приговорити на повремено одсуство узајамног упућивања код многих одредница које имају идентичан (евентуално у оквиру грчког језика диференциран, или по нечему аналоган) грчки етимон, само се фонетски разликују на нивоу македонског језика, нпр. *асида* : *сџида*, *ламбада* : *ломбаџ*, *демаџ* : *деми*, *анава* : *каџава* итд. Ретки пропусти обележавања хомонима (нпр. *лисида* „вода са пепелом“ и *лисида* „верига“) нису пракса већ иду у ред омашки.

ма савременом, књижевном према дијалекатском, централних дијалектизама према перифернима. Критеријум селекције речи из дијалеката свакако није било једноставно поставити с обзиром на то да се велики број македонских говора и дан-данас налазе у зони активног билингвизма са грчким језиком. Тако су се у овој књизи заједно нашле и речи средњевековне старине које су изашле из употребе (чак штампане старословенском азбуком), како из црквене сфере тако и опште: нпр. *алабастрѡзъ*, *анагносма*, „штиво“¹⁰, *аѡзъ*, *алекторѡзъ*, *анкиѡа* итд. и оне које су се одржале до данас означавајући предмете и појмове из религиозне праксе (*амвон*, *акатийсти*, *анатѡема*, *ангел*, *(а)нафора*, *аѡокриѡ*, *аѡосѡол* итд.); затим „обичне“ наслеђене речи књижевног језика као *адамани*, *амбис*, *арниса*, *асѡида* паралелно са интернационализмима као што су *авѡо-*, *аѡро-*,¹¹ *акройол*. И најзад, ту се преплићу општераспрострањени дијалектизми македонског језика *ајазмо* / *аѡијазмо*, *акѡѡајод.*, *даскал*, *димѡиѡен*, са лексиком која је потиче из македонских енклава на северу Грчке, не само из свакодневног говора који обухвата велики број речи свих граматичких категорија, већ и читав низ савсим нових грчких термина из домена савремене политичко-административне терминологије које често нису претрпеле ни минималну адаптацију: *дилоси*, *адијаѡора*, *дасоѡилак*, *димархо*.

И најзад, будући да нас се то директно тиче, морамо да се осврнемо на третман балканскословенских — а нарочито српских — паралела у овом речнику грецизама. Осим по изузетку, у одредницама¹² се бугарске паралеле не наводе¹³, мада се Филипова-Бајрова често цитира, у складу са напоменом у уводу да је она извор за потврде које и сама лоцира на македонски терен. Међутим, ситуација са српским грецизмима мање је јасна. Фасмерова студија о грецизмима у српскохрватском језику, као и Скоков етимолошки речник, повремено се ци-

¹⁰ Није довољно јасно зашто су две именице, формално и семантички најближе овој, различито категорисане: *анагносани* „читање“ такође је дато старословенским писмом, док је *анагности* м. „читач у цркви“, „дете које помаже за време богослужења“ дато савременом грађијом (чак без иначе често коришћеног квалификатива „цркв.“) иако све три потврде потичу из истог извора, Миклошићевог тројезичног старословенско-грчко-латинског речника и само одатле.

¹¹ Занимљиво је да нема других сличних грецизама: *мега-*, *ѡеле-*, *хидро-* итд.

¹² Већ је речено на почетку овог приказа да се у списковима грецизама у уводном делу књиге по правилу наводе само несловенске балканске паралеле — што не мора нужно бити неметодично јер се може тумачити и као потреба за економисањем, међутим, у самим одредницама, по нашем уверењу, те паралеле из језика не само ареално већ и генетски најближих македонском, није требало да изостану, ни потпуно ни делимично.

¹³ Ретке изузетке чине нпр. буг. *аѡилио* s.v. *аѡилија*, буг. *талар* s.v. *ѡалер*.

тирају али у одредницама које неретко не садрже српску паралелу македонском грецизму (нпр. *ласџар* итд.), док се неке српске паралеле налазе у одредницама у којима није цитиран ниједан извор посвећен српским грецизмима (нпр. *ламбик*), међутим у знатном броју случајева српске паралеле су изостављене заједно са поменутим изворима у којима се могу наћи (нпр. *агијазма*, *амбис*, *димийџен*, *лосџ*, *синор* итд.).

У подухватима¹⁴ као што је овај, у коме се Мито Аргировски ухватио у коштац не само са озбиљним задатком већ и са преобилним корпусом грађе (коју његов претходник само пола века раније није могао ни да слути), појава извесних недоследности, па чак и пропуста, представља неминовност. Стога наше указивање на неке од њих не треба схватити никако другачије него као конструктивну дискусију.

Будући да македонски језик још увек нема свој етимолошки речник, недавна појава двеју монографија које се баве највећим класамата позајмљеница, ове о грецизмима, као и постумно издање студије Оливере Јашар-Настеве *Турскиџе лексички елементи во македонскоџ јазик*, Скопје 2001, у значајној мери отклања тај недостатак, истовремено олакшавајући посао будућим посленицима на пољу македонске етимологије односно евентуалним ауторима македонског етимолошког речника.

Београд

Јасна Влајић-Појовић

¹⁴ О потпуној преданости аутора овом послу говори и то што је Аргировски, како се види из импресума, и технички уредио и ликовно-графички обликовао своју књигу — при том само онима који не знају грчки може промаћи духовитост садржана у сребрнастој боји корица која алудира на презиме самог аутора.